

վեց, որ նրա նախագծումները անիրագործելի էին անգամ Բաբուն գրավելուց հետո:

Տիախան շեղավ նաև Կոստանգինի իշխանությունը Թիֆլիսում: Թուրք նվաճողները շտապեցին քաղաքից վտարել Վախթանգին զորավիր դարձած Թիֆլիսի հայ «քաղաքամարտիկ զորականներին» և այն հայ մոքալաքներին՝ «որք յհողիս և զորգիս, զինչս և զանձինս եղեալ էին ի վերայ նորա (Վախթանգի) չօժար սրտիւ»³⁸: Իրենց վերապահելով զինվորական իշխանությունը՝ թուրքերը քաղաքի վարչությունը հանձնեցին Վախթանգի մահմեդականացած Բակուր որդուն՝ Շահնավազին: Մուհամադկուլի խանը իրանական բեկլարբեկի պաշտոնով ամրացավ Գանձակում, հենվեց Գանձակի, Բորչալուի և Ղազախ-Շամշադիի խաների վրա, իր շուրջը ուժեր կուտակեց և նախապատրաստվեց դիմադրելու թուրքերին: Հավատարիմ մնալով իրանական կողմնորոշմանը, նա հետամուտ եղավ թուրքերի դեմ դիմադրություն կազմակերպողներին միավորելու քաղաքականությանը³⁹:

Դժվար չէ պատկերացնել այն վիճակը, որին 1723 թ. դատապարտված էր լեռներում մեկուսացած հայ զինվորությունը: Վախթանգի անկումով փլվել էր հայ-վրացական այն զինակցությունը, որի վրա հենված նրանք հարել էին հայ-վրացական թագավորություն ստեղծելու հեռանկարին: Վախթանգի սլաքությունից հետո այդ գաղափարի իրագործումը հանվեց օրակարգից: Հայերը նորից ընկած էին մեկուսացման օղակի մեջ: Նրանք պաշարված էին իրանական և թուրքական ուժերի կողմից: Սակայն, այս վիճակում իսկ, լիակատար հուսահատության չմատնվելով, նրանք լարում էին իրենց սմբողջ կարողությունը՝ երկրի ինքնապաշտպանությունն ապահովելու համար:

4. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՂՆԱԽՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՏՈՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄԵՎ ԳԱՆՁԱԿԻ 1724 ԹՎԱԿԱՆԻ ՀԱՅ-ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ

Սեֆյանների դեմ բարձրացրած շարժումների ծավալումը և իրանի շուրջը սրված միջազգային իրավիճակը մեծ բարդություններ էին առաջացնում անյուրիկովկասյան ժողովուրդների կյանքում: Խոշոր փոփոխություններ եղան մասնավորապես լեռնային Հայաստանում: Գահավիժող անցքերի բերումով Անդրկովկասի գավառներում և, հատկապես, Սյունյաց ու Արցախի լեռնային շրջաններում ռազմական ու վարչական մեքենայի քայքայումը խիստ հարված էր հասցրել իրանի հեղինակությանը: Այդ գավառների վարչական ղեկն ու ինքնապաշտպանությունը, փաստորեն, անցել էր տեղական բնիկ կառավարիչների՝ մելիքների ու յուլըբաշիների, տանուտերերի ու քյադխուդանների ձեռքը:

Դարասկզբին Ղարաբաղի հայաբնակ մեծ գյուղերը 100—150 թուման (այսինքն՝ 1000—1500 ոսկի ուլբի), իսկ փոքրերը 30—40 թուման (300—400 ոսկի ուլբի) հարկ էին վճարում իրանին⁴⁰: Մոտավորապես նույնը պիտի եղած լինի նաև Ղափանում: Իրանական վարիչների չքացումը հարկային թե-

³⁸ Եսայի կաթողիկոս, էջ 64 և հտն.:

³⁹ Տե՛ս «Ժամանակագրություն Պետրոս դի Սարգիս Դիլանենցի» («Կոռնկ», Թիֆլիս, 1863, էջ 200 և հտն.)) և Եսայի կաթողիկոս, էջ 62 և հտն.:

⁴⁰ Տե՛ս Եսայի կաթողիկոս, էջ 19 և հտն.:

թևություն էր բերում տեղաբնակչությանը. միաժամանակ բարձրանում էր մահալների գլուխ կանգնած մելիքների ու յուզբաշինների նշանակությունը, նրանց ազատագրական ձգտումները ոչ միայն հենվում էին հայ գյուղացիների վրա, այլև կենդանի մղումներ ստանում նրանցից:

1720-ական թվականների սկզբներին լեզգիների ձեռնարկած հարձակումների կապակցությամբ Ղարաբաղի և Ղափանի մահալներում տեղի էր ունենում ինքնապաշտպանական ժողովրդական ջոկատների համախմբում, 1721—1722 թթ. ինքնապաշտպանության գործը տարերայնորեն վեր է ածվում իրանական իշխանության դեմ ուղղված ժողովրդա-ազատագրական շարժման՝ գործնականապես հանգելով իրանական հարկահանների ու պաշտոնատերերի գործառնությունները տեղացիներին փոխանցելուն: Իշխանության այս փոխանցումը ուժի մեջ մտավ և հարատևեց 1721 թվականից մինչև 1727 թվականը: Հատկանշական է, որ 1726 թ., երբ Ղարաբաղի լեռնային շրջանները խուժած թուրքերը պահանջում էին նախընթաց հինգ տարիների ապագքը, նրանց դիմադրող ղափանցիներն այրում էին հարկային հին պահանջագրերը⁴¹: Շարժման ղեկավարները ժամանակին այս երևույթի մեջ նշմարում էին հայոց աղբյալին հանգած իշխանության «նոր նորոգում»⁴²:

«Նոր նորոգված» հայկական ինքնավարության տեղական մարմիններն իրենց ուժերը լարում էին լեռնահայաստանում իրանական իշխանության մնացուկները վերացնելու համար: 1722 թ. Բարդալի (Գյուլիստանի), Զյուրիքի և Գանձակի հայ ղինված ուժերը ջանքեր էին գործ դնում պաշտպանելու լեռնային Ղարաբաղի մատույցները և փակելու Գանձակի ու Թիֆլիսի ճանապարհները ադրբեջանական այն ֆեոդալների առաջ, որոնք հարկեր էին պահանջում նրանցից կամ հարկահանության պատրվակով ավերում ու թալանում էին հայկական մահալների գյուղերը: Նման ղինաբախումներ տեղի էին ունենում նաև հարևան շրջաններում: 1723 թ. հոկտեմբերին Դիզակի մտնալում, Հադրութ գյուղի մոտ, հայկական ղինված ջոկատները խանական հեծյալների հետ ունեցան ղինաբախում, որի ժամանակ վերջիններս կորցրին 2000 մարդ⁴³:

Հայկական լեռնաշխարհի ինքնապաշտպանության հանգրվանները տեղական բերդերն ու բնական ամրություններն էին, որոնք ժամանակակից յուրաքանչյուրների մեջ սղնախներ են կոչվում: Օտար այդ բառով Ղարաբաղի լեռնային գավառներում նշվում էին թաքստյան կամ դիմադրության լեռնային պատնեշներն ու բերդերը: XVIII դարի 20-ական թվականներին Ղարաբաղում կային մելիքական հինգ իշխանություններ, որոնք ռազմա-քաղաքական առումով համախմբված էին նույնքան պաշտպանողական հանգրվանների կամ սղնախների շուրջը⁴⁴: Ռուսերեն գրագրությունների մեջ «սղնախ» տերմինը

⁴¹ Հմմտ. Ս. Աբրահամյան, Մի էջ Անգրկովկասի ժողովուրդների և հայ-ռուսական հարաբերությունների պատմությունից, Երևան, 1953, էջ 131, նաև «Հինտիք պատմություն Դավիթ բեկին», Վաղարշապատ, 1871, էջ 56:

⁴² Տե՛ս Նսայի կտրողիկոս, էջ 58: «Армяно-русские отношения в первой трети XVIII в.», т. I, ч. II, վավ. 160:

⁴³ «Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века», т. II, ч. I, վավ. 194 և 195:

⁴⁴ Ղարաբաղի «խամսայի» կամ հինգ մելիքությունների վարչա-քաղաքական և կալվածական իրավունքների մասին տե՛ս Յ. Պողոսյանի «Խամսայի մելիքների իրավունքների և պարտականությունների մասին» հոդվածը. «Բանբեր Հայաստանի արխիվներ», 1966, № 1, էջ 197—208:

հաճախ իմաստավորվում էր «հայկական հավաքույթ» (армянское собрание) հասկացողությամբ, դրա տակ նկատի ունենալով համապատասխան սղնախներում համախմբված հայ ռազմա-քաղաքական միավորումները:

Քսանական թվականների սկզբներին Ղարաբաղի այս հինգ միավորումներին առաջինն ընդգրկում էր Քուրակ-չայ և Թարթառ գետերի հովիտներով սահմանադժված Գյուլիստանի և Զրաբերդի մահալները, ռազմա-քաղաքական կենտրոններ ունենալով Գյուլիստանի բերդը և Երիցմանկանց վանքը: Երկրորդը՝ Խաչեն և Քալլուչայ գետերով սահմանադժվող Խաչենի մահալը, կենտրոն ունենալով Գանձասարի վանքը: Երրորդը Քալլուչայ գետից մինչև Դիզափայտի լեռնաշղթան ընկնող Վարանդայի մահալի մի մասը՝ Ծովատեղ-Ավեփարանոց կենտրոնով: Չորրորդ միավորման մեջ մտնում էր Վարանդայի մահալի մյուս մասը՝ կենտրոն ունենալով Շօշ կամ Քարազլուփ կոչված սղնախը, իսկ հինգերորդը՝ Դիզակի միավորումն էր, Տոզ կենտրոնով և Քիրս լեռան սղնախով:

Սղնախներ կային նաև լեռնահայաստանի մյուս մահալներում՝ Ղափանում, Լոռիում, Գեղարքունիքում և Քուլանիում: Սակայն դրանց մասին տեղեկություններ գրեթե չեն պահպանվել:

Սղնախների մարտական կորիզը կազմում էին հայ մելիքների ռազմական մանր ջոկատները, որոնք իրանական տիրապետության օրոք հսկում էին մելիքներին ենթակա գյուղերի ներքին կարգապահությանը և հարկ եղած դեպքում զինական պարտավորություններ կատարում: Երևանում, Գանձակում և Շամախիում զորահավաքին ու ջոկատների ղեկավարմանը մասնակցում էին բաղադրանակ հայ երիտասարդության ներկայացուցիչներ: Այսպես, 1720 թ. ուղղրներին Ղարաբաղի սղնախներում կազմակերպական և ռազմական դրոժոնեություններ համբավ ստացան «շիրվանցի տզերքը», այսինքն՝ Շամախու խանական զորքերի մեջ ծառայող հայ զինվորականները: Դրանցից մեկն էր Ավան յուզբաշին, որը Ղարաբաղ էր անցել դեռ 1717 թ. և անուն հանել սղնախների ռազմական հետագա մարտերի ժամանակ:

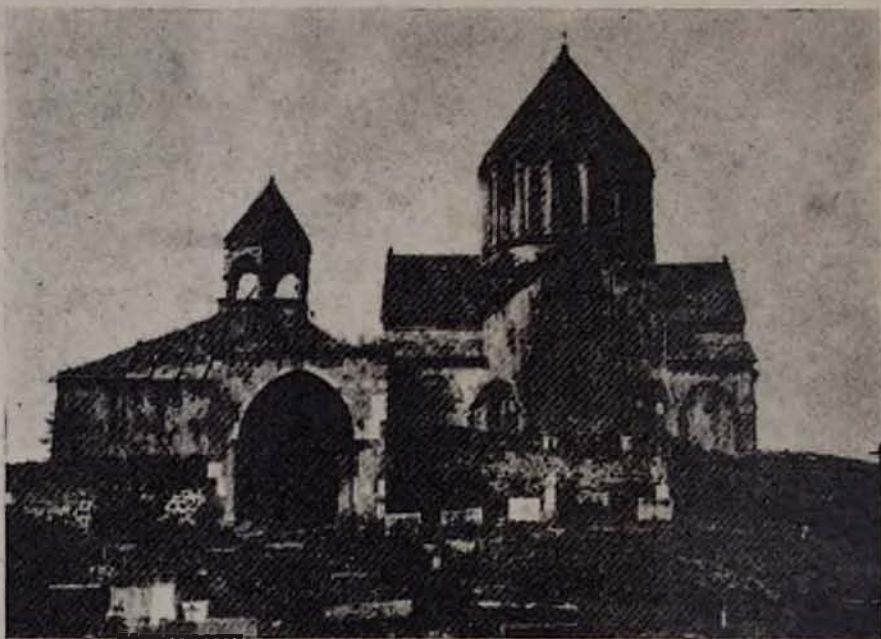
Կարիքի դեպքում հայ մարտիկները համախմբվում էին սղնախներում, ուստի և հայ զորքերի ու զինապարտների թվաքանակը մի քանի հազարից իրենց հասնում էր երեք-չորս տասնյակ հազարի, իրենց շարքերում հաշվելով 30 հազար ձիավոր և 10 հազար հետևակ զինապարտ:

Զինապարտների մի մասը կոչվում էր չախմախի հրացաններով կամ ասորճանակներով: Զենքի վարպետներն օգտագործում էին տեղում արդյունահանվող աննշան քանակի երկաթը, պղինձը, արձիճը, արծաթը և գործի դնում տեղում եղած վառող պատրաստելու պարագաները՝ աղբորակ և ծծումբ: Հրացաններ շինող վարպետներ կային, սակայն չկային թնդանոթի վարպետներ: Ապավինելով երկրի բնական ամրություններին, մարտիկները կարողանում էին դիմադրել հարձակվող թշնամուն, բայց տեսապես դիմանալ թնդանոթային կրակին և, մանավանդ, հակահարձակման անցնել թնդանոթածիգների դեմ՝ բնավ անկարող էին: Այդ իսկ պատճառով հայկական սղնախներն ի վիճակի չէին խոշոր մասշտաբի հարձակողական գործողություններ ծավալել⁴⁵:

Անկատար սպառազինությունից զատ, սղնախների ինքնապաշտպանու-

⁴⁵ Տե՛ս «Армяно-русские отношения в первой трети XVIII в.», т. II, ч. I, էջ XLV և հաջ.

թյունը մեծապես տուժում էր նաև ներքին հակամարտություններից: Հայերի հետ կապ պահպանելու համար Պետրոս Մեծի կողմից հղված էլշի (պատգամաբեր) Իվան Կարապետը, հանգամանորեն ծանոթանալով սղնախների իրադրությանը, գրում էր, թե տեղական հայ գյուղապետերն իրենց հպատակների հետ վարվում էին գրեթե այնպես, ինչպես «սևօրեն» ճնշողներն ու գովուները: Նրանցից ամեն մեկն իշխում էր մի կամ երկու գյուղի և դրանց հասույթներն ուտում իր 10 կամ 20 ձեռնավորների միջոցով: Ոչ մեկը նրանցից չէր ճանաչում մյուսի հեղինակությունը և նրանց մեջ չկար մեկը, որ միավորեր ու գլխավորեր բոլորին, եթե ոչ հօգուտ ժողովրդի, գեթ ի շահ հայ իշխող դասի հավաքականության⁴⁰: Հայ վարիչների հոռի անհնաշանդության մասին պանգատվում էր նաև Գանձասարի Ծսայի կաթողիկոսը, որի հորդորներն անգամ նրանք արհամարհում էին հաճախ:

Գանձասարի վանքը

XVII դարի վերջերից Սեֆյան իրանում հասունացող քաղաքական տագնապին ուղեկցող միջֆեոդալական և միջցեղային արյունահեղ բախումներն ու սպարբերաբար կրկնվող ավարառումները եկամտի սովորական աղբյուր էին նաև տեղաբնակչության հաշվին սնվող հայ մեկիքների ու նրանց զինված ջոկատների համար: Տիրող դասի համար սոսկապատկումները («չափուլուններ») եկամտի մշտական աղբյուր էին: 1722 թ. մայիսին լեզգիների դեմ գանձակեցիներին օգնության հասնող վրաց զորքերն անկամ վարձատրվում էին ռազմական ավարի հաշվին՝ քաղաքի շրջակա գավառների մահմեդական և քրիստոնյա բնակչությանը թալանելով: Ինքը՝ Վախթանգը իսկ, 25 հազար

⁴⁰ Տե՛ս «Армяно-русские отношения в первой трети XVIII в.», ч. II, վավ. 204—210.

ուշխար և 9 հազար արջառ ստացավ զուրբի ավարից՝ իրեն հասնող «տասնորդի» հաշվին⁴⁷։

Ամենից շատ այս իրավիճակից տուժում էին տեղական գյուղացիները, որոնց մասին Պետրոս Մեծի էլլին հավաստիացնում է, թե գիշեր ցերեկ աղոթում էին, որ լինեիր մեկը՝ ցարի հրամանով պատժեր զանցառուներին և ղինված ուժի օգնությամբ օրենք ու կարգ սահմաններ այս երկրում⁴⁸։

1720-ական թվականներին Անդրկովկասում ստեղծված նոր պայմանների հետևանքով հայ կյանքում ասպարեզ եկան իրանահայ առևտրական միջավայրից ելած մի շարք գործիչներ, որոնք ակտիվորեն կապվեցին հայ աղատագրական շարժման հետ և միայն ռուսական կողմնորոշման մեջ տեսան հայ ժողովրդի փրկությունը։ Նորատիպ այդ գործիչներից էին Պետրոս Մեծի կողմից հղված իվան Կարապետը, հայկական էսկադրոն կազմակերպող և ղեկավարող Պետրոս դի Սարգիս Գիլանենցն ու իր գործակիցները, Վախթանգ թագավորի դիվանագիտական հանձնարարությունները կատարող Ղուզանենց Փարսադան բեկը և իր մերձավորները։ Նորատիպ այս գործիչների մեջ առավել արգասավոր եղավ իվան Կարապետի կատարած աշխատանքը։

1724 թ. սկզբին Պետրոս Մեծի հայ ժողովրդին ուղղած կայսերական հրովարտակը Ղարաբաղ հասցնելով, իվան Կարապետը հաղորդեց, որ ցուրը, լոռառաջելով հայ մեծամեծների դիմումներին, իր հովանու տակ է առնում հայերին և ցանկանում է նրանց ազատել անօրենների լծից։ Ցարը միաժամանակ հայտնում էր, որ գա հնարավոր կդառնա միայն Կասպից ծովեզրին ռուսների ամրանալուց հետո։ Մինչ այդ անհրաժեշտ է, որ հայերը դիմանան ստեղծված դժվարություններին։ Եթե իրանցիների հետ գծոված ղեկավարների համար վտանգավոր է տեղում մնալը, ցարը հոժար է նրանց գաղթավայր հատկացնել Կասպիականի ափերին։ Բնակչությունը պիտի հանգիստ մնա տեղում, մինչև որ ցարը հոգա նրա ազատության մասին⁴⁹։

Այս խոստումներից խանդավառ, սղնախների ղեկավարները շարունակեցին երկրի ինքնապաշտպանությունը՝ միշտ հետևելով իվան Կարապետի խորհրդին։ Նրա առաջարկի համաձայն սղնախները համախոսական դիմումներ հղեցին Պետրոս Մեծին՝ խնդրելով իր հովանու տակ առնել իրենց և պաշտպանել «անօրենների» սրից։ Միասնության հորդորելով նրանց ղեկավարներին, էլլին հրահանգում էր վերջ դնել ներհակություններին և միավորել դիմադրության կոտորակված ուժերը։ Նա եռանդուն գործունեություն ծավալեց նաև՝ երկրում կարգ ու հանգստություն հաստատելու համար։

1724 թ. ամռանը իվան Կարապետը կսույ հաստատեց նաև Ղափանի դիմադրական շարժման ղեկավարների հետ։ Ղարաբաղի սղնախների ուժերով նա օգնության հասավ ղափանցիներին, նրանց ևս հրապարակելով Ռուսաստանի հովանավորության խոստումով։

Ղարաբաղի ու Ղափանի սղնախներից և Մուղանի շահսեաններից զատ, թուրքական ռազմակալության վտանգին ենթակա Անդրկովկասյան մարզերի մեծ մասը հավատարիմ էր մնացել իրանին։ Թուրքիայի կողմից Անդրկովկասին սպառնացող վտանգի դեմ իվան Կարապետի հետամուտ էր համախմբել,

⁴⁷ ՏՃ՝ս Եսայի կարողիկոս, էջ 51 և հտն.։

⁴⁸ ՏՃ՝ս «Армяно-русские отношения в первой трети XVIII в.», ч. II, վավ. 219։

⁴⁹ ՏՃ՝ս նույն տեղում, վավ. 185, յ36։

քաղաքական գործակցություն ստեղծել և մարտական ընդհանուր ճակատ հարկարել հայկական սղնախների, վրացական և ադրբեջանական զինական ուժերի, ինչպես նաև իրանի անդրկովկասյան ֆեոդալների միջև։ Կասկած չկա, որ իսլան Կարապետի ուղեգիրը բխում էր Ռուսաստանի քաղաքականությունից։ Մտաբերենք, թեկուզ, որ իրանական արշավանքը ձեռնարկելիս ցարը ոչ միայն ուստերազմ չհայտարարեց իրանին, այլև պատրաստակամություն հայտնեց ուղարկանելու շահին նրա դեմ ապստամբած լեզգիներին։

Այս չխանգարեց, սակայն, որ ցարը հայ-վրացական թագավորություն ստեղծելու ծրագիր մշակեր, նույն շահի դեմ ապստամբություն բարձրացնելու պատրաստ վախժանգ թագավորի ղեկավարությամբ։ 1723 թ. ամռանը, Գիլանը գրաված գեներալ Լեաշովի միջոցով, նա փորձում էր անգամ կապվել շահի դեմ ապստամբած աֆղանների ղեկավար Միր Մահմուդի հետ, պատրաստակամություն հայտնելով իրանի գահակալ ճանաչելու նրան, եթե միայն հրաժարվեր սուլթանի հետ կապվելու և Թուրքիային հպատակություն հայտնելու մտքից⁵⁰։ Ցարական քաղաքականության գլխավոր խնդիրը իրանի պաշտպանությունը չէր, այլ Թուրքիայի դեմ պայքարի ընդհանուր ճակատ ստեղծելու խնդիրը։ Այս քաղաքականությունը հասկանալի կդառնա, եթե հաշվի առնենք թուրքերի հարձակման հարաճուն վտանգը Անդրկովկասում։

Մտնելով Թիֆլիս, թուրքերը պատրաստվում էին գրավել Երևանը և ռադմակալել ամբողջ Անդրկովկասը։ Այս իրադրության մեջ Պետրոս ցարը որոշեց վերջ դնել Անդրկովկասում ծավալվող հակաիրանական շարժմանը և որդեգրել Անդրկովկասյան ժողովուրդների և իրանի միջև հակաթուրքական դիմադրություն կազմակերպելու ուղեգիրը։

Ահա թե ինչու ժամանելով Ղարաբաղ, իվան Կարապետը Ղարաբաղի և Դանձակի «մուսուլման» բնակչությանը կոչ արեց համաձայնություն կնքել Ղարաբաղի «բրիստոնյանների» հետ։ Պետրոս ցարը, լաված է նրա կոչի մեջ, բարյացակամ է Ղարաբաղի մուսուլմանության հանդեպ և բարեհաճ «շահի ալլախ» (իմա՝ իրանցիների) նկատմամբ, որ ինքը՝ իվան Կարապետը, ժամանել է հայերին հաշտեցնելու նրանց մուսուլման իշխանավորների հետ։ Մի այլ գրության մեջ նա հաղորդում էր, որ երկիրը (իմա՝ Անդրկովկասը) թուրքական 60—70-հազարանոց բանակի հարձակումից պաշտպանելու համար, ինքը սղնախների կողմից լիազորություն ունի հպատակություն հայտնելու Դանձակի խանական իշխանությանը, ինչպես նաև նրանց հայտնելու սղնախների ուստերազմությունը՝ վերջ տալու եղած գոտություններին⁵¹։

Անդրկովկասի ադրբեջանական բնակչությունը չէր մոռացել թուրքերի հին արշավանքները և նրանց դաժան տիրապետության ժամանակները։ Նրան հույզում էր, մանավանդ, լեզգիների շարժման ժամանակ Դաղստանի լեռնաբնակ սյունիների անհանդուրժելի քաղաքականությունը շիաների նկատմամբ։ Ահա թե ինչու ադրբեջանցի շիաները մեծ թշնամանքով էին տրամադրված օսմանցիների նվաճողական նկրտումների հանդեպ և պատրաստ էին իրենց զինքով պաշտպանել դավանակից իրանի խանական իշխանությունը։ Այդ

⁵⁰ Տե՛ս Ս. Գ. Бутков, Материалы по новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг., СПб., 1869, т. I, էջ 44 և հտն.։

⁵¹ Տե՛ս «Армяно-русские отношения в первой трети XVIII века», т. II, ч. II, լավ. 235։

նպատակով թուրքերին դիմադրելու համար նրանք պատրաստ էին ձեռք մեկնել վրացիներին և հայերին:

1723 թ. ամռանը, միանալով Կախեթի Կոստանդին թագավորի կամ որ միևնույն է Գանձակի բեկլարբեկի՝ Մուհամադկուլի խանի զորամասերի հետ, Գանձակի ադրբեջանցի և հայ բնակչության գինված ուժերը 18—20 օր հերոսաբար դիմադրեցին Թիֆլիսից իրենց քաղաքի վրա արշավող Իբրահիմ փաշայի բանակին: Թուրքական զորքը պարտություն կրեց և նահանջի դիմեց, Գանձակի պատերի տակ թողնելով հազարավոր սպանվածներ: Վրացական և ադրբեջանական զորամասերից զատ, Գանձակի պաշտպանությանը մասնակցում էին նաև հայ մերձավոր սղնախների մարտական ուժերը: 1723 թ. օգոստոսին վերջիններս դիմադրում էին նաև լեզգիների առաջնորդ Հաջի Դավուդբեկին, երբ սա ջանում էր անցնել Քուչը՝ Գանձակի վրա հարձակում գործելու և թուրքերի հետ միանալու համար⁵²:

Գանձակի պատերի տակ տեղական ժողովրդի տաքած փայլուն այդ հաղթանակը մի ամբողջ տարով հետաձգեց թուրքերի հարձակումը Երևանի վրա: Միաժամանակ այն նախապատրաստեց իրանական իշխանությունների, իրանական կողմնորոշում ունեցող վրաց ու ադրբեջանական ֆեոդալների և հայկական սղնախների միջև 1724 թ. մարտի 24-ի Գանձակի պայմանագրի կնքումը: Շահ Թահմազ II-ի ներկայացուցիչների, Ռուսաստանը ներկայացնող էլչի Իվան Կարապետի և Գանձակի բեկլարբեկի Մուհամադկուլի խանի մասնակցությամբ ու միջնորդությամբ կնքված այդ պայմանագիրը վավերացրել էր, փաստորին, այն համագործակցության, որ իրականացավ 1723 թ. ամռանը, Գանձակի ու մերձակա շրջանների մուսուլման և քրիստոնյա բնակչության համատեղ դիմադրությամբ:

Գանձակի պայմանագրում համաձայնություն կայացավ իրանական կողմնորոշում ունեցող Գանձակի խանության ղաջար իշխանավորների և նրանց հպնակվելու պատրաստակամություն հայտնող սղնախների հայ բնակչության ղեկավարների միջև: Վերջիններս պարտավորվում էին հրաժարվել Գանձակ քաղաքի «սրբաբնների» (կալվածատերերի) և մյուս շիա մուսուլմանների դեմ իրենց ունեցած ապստամբական դիրքորոշումից և խոստանում օգնության գալ քաղաքի ազգաբնակչությանը՝ թուրքերի կողմից հարձակում լինելու դեպքում: Գանձակի կառավարիչները, կալվածատերերը, մուսուլմանական ղինված երիտասարդությունն ու քաղաքացիների մյուս հատվածները փոխադարձաբար խոստանում էին՝ մեղապարտ ճանաչել ու պատժել ղաջարներին կամ քաղաքացիներին, եթե նրանք փորձեն կողոպտել սղնախներն ու Ղարաբաղի քրիստոնյաներին կամ օգնության չգան նրանց թուրքերից պաշտպանելու համար:

Գանձակի պայմանագիրը ժողովուրդների համագործակցության տիպական ֆեոդալական վավերագիր էր: Այն կնքվում էր իրանի հետ կապված և հակաթուրքական կողմնորոշում ունեցող Գանձակի մուսուլման կառավարիչների ու կալվածատերերի և նրանց հայ վասալների ու հպատակների միջև: Միաժամանակ այդ պայմանագիրը նորից ճշտում էր ու ամրապնդում իրանական կողմնորոշում ունեցող Գանձակի բեկլարբեկի Մուհամադկուլի խանի,

⁵² Նույն տեղում, վավ. 190, հմտ. նաև 1723 թ. օգոստոսին Անտոն քահանայի գրած նամակը, նույն տեղում, վավ. 188:

կամ որ միևնույնն է՝ Կախեթի Կոստանդին թագավորի գլխավորած վրացիների հակաթուրքական դիրքավորումը: Ի դեպ, ուշագրավ է, որ նույն՝ 1724 թ. Պետրոս Մեծին ուղղած իր նամակում Մուհամադկուլի խանը ցարին խնդրում էր օգնության գալ Իրանի տիրապետության տակ գտնված և իր բեկլարբեկությանը ենթակա Անդրկովկասի հայաբնակ և վրացաբնակ մարզերին⁵³:

Այսպիսով, համաձայն Գանձակի պայմանագրի, Ռուսաստանի հովանուն ապավինող ու Իրանի ազդեցությանը ենթարկված Անդրկովկասյան երեք ժողովուրդների ներկայացուցիչները որոշում են միավորել իրենց ուժերը, երկրամասի վրա կախված գլխավոր վտանգը՝ թուրքական հարձակումը վանելու համար:

Գանձակի պայմանագրի ստորագրումից հետո, հայերի գլխավորական պայքարը շրջվելով թուրքական ակտիվացող հարձակումների դեմ՝ կորցնում է իր հակաիրանական բնույթը: Գանձակի մուսուլմաններն ու Ղարաբաղի սղնախները 200 հոգուց բաղկացած պատվիրակություն են հղում շահ Թահմազի մոտ՝ տեղեկացնելու ստորագրված պայմանագրի մասին: Շահի մոտ պատվիրակություն պնաց նաև Դավիթ-Բեկի ղեկավարությամբ թուրքերի դեմ պայքարող ղափանցիների կողմից: Պատվիրակները վերադարձան Ղարաբաղի և Ղափանի սղնախների ղեկավարներին շահի հղած խալաթներով: Սակայն, ուս իրանական լծի դեմ մղված պայքարի ժամանակավոր ղեկավարադատ էր, որը կորցնելու էր իր ուժը թուրքական զինակալումը Անդրկովկասում վերջանալուց հետո:

5. ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ԵՎ ԵՐԵՎԱՆԻ ՈՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՂՆԱԽՆԵՐԻ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԸ ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԶԻՆԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ

Հաշվի առնելով թուրքերի դեմ պատերազմելու դժվարությունը, 1724 թվականի հուլիսի 12-ին Կ. Պոլսում ուսները պայմանագիր կնքեցին սուլթանական կառավարության հետ: Այդ պայմանագրով թուրքերը ճանաչեցին Ռուսաստանի տիրապետությունը՝ Դերբենդից մինչև Մաղանդարան ընկած Կասպից ծովի առափնյա շրջաններում: Փոխադարձաբար ուսները ճանաչեցին թուրքերի իրավունքները Իրանի անդրկովկասյան տիրույթների նկատմամբ, ներառյալ Թիֆլիս, Գանձակ, Նախիջևան քաղաքները, Ղարաբաղի ու Ղափանի մարզերը, ինչպես նաև նրանց տիրապետությունը Արդեբիլ-Թավրիզ գծից դեպի հյուսիս և Թավրիզ-Քերմանշահ գծից դեպի արևմուտք ընկած իրանական հողերի վրա:

Անդրկովկասյան ժողովուրդների համար կարի ծանր այս պայմանագրի ստորագրումից հետո, թուրք հրամանատարությունը կոչ ուղղեց իրեն հատկացված երկրամասում, զենք բարձրացրած բնակչությանը՝ վայր դնել զենքերը և հպատակվել սուլթանի իշխանությանը: Սակայն, ապավինելով իրենց ուժին և տակավին կառչելով Ռուսաստանից սպասվող օգնության տևար հույսից, Անդրկովկասի որոշ վայրերում շարունակվեց պայքարը թուրք զավթիչների դեմ:

Թուրք հրամանատարությունը առաջնահերթ խնդիրն էր՝ վերացնել Ռու-

⁵³ Տե՛ս «Переписка на иностранных языках грузинских царей», էջ 168 և «Армяно-русские отношения в первой трети XVIII в.», ч. II, վավ. 244: